

ningsløse „deep hanging out“ i Bosnien. For selv når en valgobservatør hænger ud på cafeen, er han med sin blotte tilstedeværelse alligevel en goodwillambassadør udsendt af et internationalt godhedsregime, som ønsker at inspirere og motivere til positiv og demokratisk forandring. Til slut er der de internationale *forbilledlige tilstedeværelse (peer presence)*: Gennem personligt eksempel fungerer de som rollemodeller for, hvad der gælder som „demokratisk opførelse“. Og det er netop selve tilstedeværelsen, som demokratifremme i bund og grund handler om, hævder Coles: Det Geertzianske „being there“ er målet, ikke midlet.

Som sagt holder de resterende artikler niveau og udgør til sammen et interessant bidrag til den samtidige politiske antropologi. Så pyt med, at de ikke alle sammen handler lige meget om demokrati!

*Kenneth Bo Nielsen
Antropolog, ph.d.-studerende
Senter for Utvikling og Miljø
Universitetet i Oslo*

RICHARD SENNETT: Håndværkeren – arbejdets kulturhistorie: Hånd og ånd. Viborg: Forlaget Hovedland 2009. 331 sider. ISBN 978 87 7070 101 3. Pris: 299 kr.

Richard Sennett (født i Chicago 1943) er en af de nulevende amerikanske sociologer, hvis bøger jævnligt og hurtigt bliver oversat til dansk. *The Corrosion of Character* („Karakterens forvitring“ 1998) udkom på dansk som *Det fleksible menneske* i 1999, og *The Culture of the New Capitalism* (2006) udkom ligeledes oversat efter et år. Her har vi så *The Craftsman* (2008) allerede oversat 2009, en monografi, som forfatteren præsenterer som den første i en projekteret trilogi. De kommende to bøger vil henholdsvis belyse ritualerne omkring „krigere og præster“ og reflektere over „den fremmede“ (s. 18-24).

Sennett er en uortodoks sociolog, en „maverick“ i utvungen Torstein Veblen- og C. Wright Mills-tradition. *Håndværkeren* vil formodentlig appellere mere til den praktiserende antropolog end til den konventionelle sociolog. Bogens stil er personlig og trækker på egne erfaringer og velvalgte anekdoter, såvel som på både ældre og nyere historiske, filosofiske, psykologiske og antropologiske studier. De ikke-sociologiske kilder overgår i antal langt de sociologiske.

Næsten alle læsere vil i bogen kunne finde stof med genklang i egne erfaringer, både hvad angår professionelt arbejde (f.eks. glaspusteri, kirurgi og snedkeri) og fritidsaktiviteter (f.eks. basketball, violinspil og madlavning). Enhver kvinde eller mand har i det mindste et anstrøg af en håndværker i sig. Sennett peger

på tegning som en af de centrale færdigheder i mange former for håndværk og kritiserer nogle former for computerprogrammering, fordi de eliminerer tegning med fri hånd. Sennett er overbevist om at „leg“, med dens glæde og intensitet, udgør en hovedmotivation i det håndværksmæssige.

Selve termen „håndværker“ har en gangbarhed i det danske daglige sprog til forskel fra *craftsman* i det engelske. Man kan spise en „håndværker“ med tandsmør, mens man drikker en varm kop kaffe under en længe ventet pause, og „håndværkersex“ er meget anbefalet i nogle cirkler. Dertil giver Sennetts bog i dansk oversættelse den ofte omtalte opposition mellem „hånd“ og „ånd“ en sjældnen mulighed for at overbevise læseren om, at „hånd“ og „ånd“ ikke kun rimer, men faktisk „går hånd i hånd“. Sennetts mål er at ophæve den hierarkiske og doktrinære relation, hvor „andsarbejde“ dominerer „håndarbejdet“. For Sennett er håndværksmæssighed både normal og normativ. Ikke alene inkorporerer det meget af den menneskelige virkelighed, det tjener også som model for social og moralsk forbedring. Den røde tråd i Sennetts argument ligger i hans definition af håndværksmæssighed:

’Håndværksmæssighed’ antyder måske en livsform, der er blegnet med industrisamfundets fremvækst – men det er vildledende. Håndværksmæssighed er udtryk for en varig, grundlæggende menneskelig impuls – ønsket om at gøre arbejdet godt for dets egen skyld. Håndværksmæssighed dækker et langt bredere område end det faglærte manuelle arbejde. Det omfatter også computerprogrammøren, lægen og kunstneren. Forældreskabet bliver bedre, når det udøves håndværksmæssigt, og det samme gælder det medborgerlige liv. På alle disse områder fokuserer håndværksmæssigheden på de objektive normer, på tingen i sig selv (s. 18-19).

I sin håndværksmæssighedens arkæologi ønsker Sennett at bringe menneskelig handlen, som i lang tid har være begravet, frem i lyset. Bogen er en fejring af materiel kultur, en håndbog om håndværk. For at gennemføre dette omfattende projekt gør Sennett brug af en analogisk, sammenlignende metode, ved hjælp af hvilken han kan skifte fra en type, eller et domæne, af håndværk til en anden. Tekniske udviklinger foregår således både inden for et specifikt håndværk samt i anvendelsen af dette håndværk i forhold til et andet.

En anden strømning i bogen er Sennetts modsætningsforhold til den moderne kritik af teknik. Sennett retter fortrinsvis sit angreb mod sin tidligere lærer Hannah Arendt, som i *The Human Condition* (1958) indordnede arbejde under kategorierne „labor animalis“ (ren og skært slid) og teknisk ingeniørarbejde, det vil sige et „rationelt“ projekt, som med holocaust-logistikeren Eichmann som eksempel ignorerer etisk dømmekraft.

I stedet for alene at udpege Hannah Arendt kunne Sennett lige så godt have rettet sin kritik imod Frankfurterskolens teoretikere i eksil, som ligesom Arendt

trak på den klassiske græske politiske teori i deres kritik af det moderne kapitalistiske og bureaukratiske samfund. Analysen af fremmedgjort arbejdskraft, eksemplificeret ved Henry Fords samleband, forsvinder dog ikke i Sennetts lovprisning af håndværkeren. For Sennett bliver håndværkeren, ikke altid, men under favorable forhold „et“ med sine redskaber og produkter. Derfor er han ikke fremmedgjort i forhold til dem.

Sennetts teori har sit eksplicitte udspring i amerikansk pragmatisme og bibeholder kun en svag afglans af europæisk filosofi, nemlig i Hegels begreb

Aufheben (ophævelse), som er betegnelsen for syntesen af kontinuitet og forandring. Det sidste kapitel i Sennetts bog med titlen „Det filosofiske værksted“ indeholder et livligt og præcist forsvar for den pragmatiske filosofi. Hvis læseren skulle have mistet bogens røde tråd igennem de første 287 sider, tilbyder de sidste ti sider en trøstende hjælp. Kronen på værket, hvad angår dette kapitel, er stoltheden i forhold til håndværkermæssig kunnen. Skønt stolthed i bibelsk forstand er en alvorlig synd, er stolthed kernen i håndværkets etik:

Håndværkere føler mest stolthed over færdigheder, der modnes. Det er grunden til, at simpel imitation ikke giver nogen vedvarende tilfredsstillelse. Færdigheden skal udvikle sig. Håndværkets langsomme tid fungerer som en kilde til tilfredshed. Praksis lejr sig i kroppen, og færdigheden bliver ens egen. Den langsomme håndværkstid muliggør også refleksions- og fantasiarbejde – hvad trangen til hurtige resultater ikke gør (s. 295-6).

Det tager tid at blive en håndværker, som tommelfingerregel (læg mærke til metaforen) nævnes 10.000 timer. En svend på et dansk skibsværft arbejdede fire år på at blive udlært. Det blev, med en 40 timers arbejdsuge, til 8.000 timer. Det var rigelig tid til at begynde at udvikle forskellige færdigheder og at improvisere løsninger på problemer, efterhånden som de opstår. Inden for både individuel og holdsport og i mange kunstmedier gælder 10.000 timers-reglen. Violinspil, moderne dans, tegning og andre aktiviteter, som ofte går under betegnelsen fritidsaktivitet eller hobby, kan i virkeligheden bedst forstås som håndværk.

I sin rolle som pædagog, der præger meget af bogen, advarer Sennett imod perfektionisme. Han anbefaler i stedet værdien af det at lave fejl og at genoptage arbejdet med det samme. Reparation er en nøgle til håndværk, da man herigennem opdager, hvorledes motorer og andre ting er sat sammen og skilles ad. Igennem disse procedurer er det „fingerspidserne“, der leverer arbejderen en „foregriben“ af tingenes tilstand (s. 159-61). Termen „begreb“ refererer på samme tid til at gribe og at forstå både værktøjet og genstanden. Sennett understreger meget, hvad han kalder „læren om den minimale kraft“, hvor hans primære eksempel er kokkens færdighed i at skære kød og grøntsager. Enhver håndværker ser en dyd i at gøre

tingene på den letteste måde, ikke kun for at spare på sliddet, men også for at vise færdigheder i håndteringen af de tilgængelige materialer, når underarm og håndled styrer bevægelsen.

Det at tilegne sig øvelse og færdighed, selv til graden af rutine, resulterer ikke nødvendigvis i kedsomhed. Sennett latterliggør igen og igen dogmet om, at håndens værk er underlagt åndens værk. For at illustrere den forunderlige tese henviser Sennett til oplysningstidens filosoffer og især til *l'Encyclopédie* redigeret af Diderot og d'Alembert (1751-72). Heri publiceredes artikler med illustrationer i kobberstik af værksteder inden for forskellige fag, for eksempel silkeproduktion. Illustrationerne viste både traditionelle og nye metoder. Håndværkets historie var fremskridtets historie, og Sennett er ikke forlegen over brugen af ordet „fremskridt“.

Richard Sennetts bog kan anses som en miniencyklopædi inden for materiel kultur. Fra menneskets relative korte historie gennemgår og udvælger han de øjeblikke af aktivitet, som oftest udelades, undtagen af fagspecialister. Som antropologer har feltarbejdet typisk og ideelt bragt os i selskab med håndværkere, hvis arbejde vi observerede og, hvis vi var heldige, fik lov at deltage i. Sennett overbeviser læseren – nu og da lidt for håndfast. Han er bedst, når han bruger „minimal kraft“ i sin bestræbelse.

Jonathan Matthew Schwartz

VIRINDER KALRA (ed.): Pakistani Diasporas. Culture, conflict and change. Karachi: Oxford University Press 2009. 379 sider. ISBN 978-01-9547-6255. Pris: £ 9.99.

Pakistan er på mange måder en nationalstat skabt og formet af migrationsprocesser. Først det britiske imperiums brug af dengang indiske arbejdere samt rekruttering til militæret, siden de store folkevandringer mellem Pakistan og Indien ved delingen i 1947 og endelig den massive emigration af arbejdsmigranter og deres familier, der gennem de sidste 50 år har medvirket til at sprede pakistanere ud over det meste af kloden. Således er der i dag flere millioner mennesker med en familiehistorie relateret til Pakistan bosat mere eller mindre permanent rundt om i verden. Det er denne ekstremt differentierede gruppe af migranter og deres relationer til Pakistan som *Pakistani Diasporas* sigter mod at give os forskellige indblik i. Og at dette er rettidigt, understreger redaktør Virinder Kalra, ved i sin indledning at fremhæve antologien, som „the first to bring together the extant literature and provide both a historical and contemporary set of accounts“ (s. 1).

Antologien præsenterer 15 antropologiske, sociologiske og historiske artikler af – som det hedder på omslaget – „leading authors as well as newer researchers“.